

Nákres stříbrné hutě ze 17. století ze sbírek Městského muzea v Příbyslavi

Ladislav Jangl, Jiří Majer, Pavel Rous, Jiří Vosáhlo

Referovaný nákres tavírný stříbrné rudy je uložen ve sbírkách Městského muzea v Příbyslavi pod inventárním číslem 15. Původ a význam nákresu byl po řadu uplynulých desetiletí neznám, resp. zapomenut, takže byl v muzeu vystavován v zaskleném rámu jako anonymní nedatovaný obrázek pecí na tavení stříbrné rudy. Pod zašlým sklem navíc nebylo možné rozeznat jeho detaily a spolehlivě přečíst popisky. Až v r. 2002 na jeho možnou historickou hodnotu upozornil Jaroslav Havlíček, jenž se podrobně zabývá hornickou tradicí obce Stříbrné Hory u Příbyslavi.

Po vyrámování nákresu se ukázalo, že byl vyhotoven na ručním papíru o rozměrech 82x35 cm, označeném třemi druhy filigránů, a to zaprvé znakem papírny ve Žďáře (nad Sázavou), zadruhé neuměle vyvedenými insigniemi žďárského opatství (mitrou s překříženou berlou), a zatřetí filigránem v podobě jemně a přesně vypracované dekorativní vázy s květinami. Z hlediska otázky datování nákresu je nejcenější značka výrobce papíru. Víme totiž, že papírna ve Žďáře byla zřízena ze zrušeného hamru v r. 1651 (Zuman 1947, 13). Na rubu výkresu kdosi zřejmě dodatečně napsal rukopisem odlišným od popisek slovo „Silberbergwerk“, nejspíš ve významu „stříbrný důl“, „stříbrné doly“, „stříbrn(orudn)ý důlní závod“, či „stříbrn(orudn)ý důlní revír“¹.

Nákres s největší pravděpodobností objevil regionální historik MUDr. František Půža (1872–1932), když procházel materiály z kanceláře či archivu polenského panství, jehož správa sídlila od r. 1810 v Příbyslavi. Půža si pořídil stručný nedatovaný soupis částí či výběru písemností, přičemž s velkou pravděpodobností zapsal i předmětný nákres slovy „*obrázek znázorňující peci na stříbro*“, s poznámkou: „*bez data*“ (Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, Osobní pozůstalost, Půža František, MUDr., Příbyslav, 1872–1932 /nezpracováno/). Byl to nejspíš také F. Půža, jenž nákres spolu s dalšími vybranými rozličnými archiváliemi výše uvedeného původu předal do příbyslavského městského muzea, založeného v r. 1920.

Jednotlivé části hutě jsme identifikovali podle jejich vyobrazení² a podle příslušných německých popisek (obr. 1)³. Zprava doleva, tj. v logice zobrazeného výrobního postupu, se na nákresu nacházejí:

Gestüb Puchwerck (Gestübeepochwerk)

Stoupovna na pěchovku, tj. hlinu smíšenou s mourem z dřevěného uhlí.⁴

Roher Krumb Ofen, zum erzt smölzen (Kropföfen zum rohen Erzschnmelzen)

Nízká šachtová pec na hrubou tavbu stříbrných rud zvaná krčák.

Verblei = oder durchstech Ofen (Verbleiungsofen oder Durchstochofen)

Zolovňovací šachtová pec s otvorem na výpust taveniny odpichem (pro tavbu stříbrných rud s přísadou olova).

Küfer Gahrherdt (Kupfer gar Herd)

Přetavovací rafinační nístějová výheň pro odloučení příměsí.

Abtreib Herdt (Abtriebherd)

¹ Pravděpodobně jde o archivářskou nebo knihovnickou poznámku, která pláň řadila k určité tématické agendě (ve smyslu např. „stříbrné dolování“), což mohlo souviset s dobovým členěním písemností na správě polenského panství.

² Barevná reprodukce nákresu již byla publikována (HSPH 2004, 146)

³ Za převod popisek do dnešní němčiny vděčíme Mgr. Andree Zápotočné

⁴ V báňkohistorické terminologii je „Gestübeepochwerk“ překládán jako „stoupovna na pěchovku“ (Jangl 1990, 69). Stoupovna na pěchovku pravděpodobně patřila k typickému zařízení stříbrné hutě, zvláště tavilo-li se s odpichem a pec se čistila a opravovala před každou tavbou. Příslušná část nákresu potvrzuje tuto interpretaci, byť znázorňuje stoupovnu spíše propagačně. Že autor nákresu nezobrazil v idealizovaném objektu huti stoupu na drcení stříbrných rud a že nebylo smyslem nákresu znázornit vedle hutnického provozu také provoz úpravnický, lze usoudit také z toho, že na vyobrazení chybí většina zařízení nutných k výrobě rudního koncentráту (pražiště, síta, splavy pro praní); stoupa samotná také postrádá pěcholové koryto zabraňující odlétávání úlomků drceného materiálu a podložka, na kterou dosedají pěcholy, neleží na zemi, tudíž neměla být konstruována na velký odpor stoupovaného materiálu.

Sháněcí nístěj, či nístěj sháněcí pece pro získání čistého stříbra. Pec je opatřena sférickým poklopem k regulaci teploty a oxidace.

Z celkového pohledu je zřejmé, že náskres měl úlohu obecného a poměrně zdobně provedeného ideového projektu. Nápadná je vysoce předimenzovaná třípěchlová stoupa na pěchovku, jež by byla vhodná pro daleko významnější rudní revíry, kde bylo třeba zásobovat pěchovkou více tavíren. K nadsázce mohlo dojít například s úmyslem přesvědčit potenciálního investora. Celkově je náskres možno hodnotit jako vzácně podrobné vyobrazení stříbrné hutě, zatím jedině autorům známé ze 17. století pro Českomoravskou vrchovinu a patrně i pro Čechy, Moravu a Slezsko.

Dostáváme se k otázkám, kdy po roce 1651 (v němž byla, jak výše uvedeno, zřízena papírna ve Žďáře) a k jakému konkrétnímu účelu byl náskres vyhotoven. Jediný, zato však velmi významný stříbrnorudný okrsek na polenském panství, který připadá do úvahy, jsou tzv. Hory přibyslavské, intenzivně těžené zejména v 16. století. Nacházely se z větší části na katastru dnešní obce Stříbrné Hory, s přesahem do katastrů sousedících. Písemné prameny ke zdejšímu novověkému hornictví zčásti publikačně zužitkoval již zmíněný historik František Půža v knize *Kronika Přibyslavská* z r. 1914 (na str. 228–242). Díky němu tak víme, že Dietrichštejnové, od r. 1623 noví majitelé panství, poměrně intenzivně podporovali pokusy o obnovení těžby na Horách přibyslavských. V letech 1666–1667, za knížete Ferdinanda z Dietrichštejna, dokonce vrchní hejtman polenského panství Bedřich Smilkovský z Palmberku podnikal kroky ke znovuzřízení hutního provozu. Původní tavná stříbrné rudy, nacházející se u samoty Dolní Dvůr pod Stříbrnými Horami, totiž nepřečkala válečné časy a ležela v rozvalinách. Rozpočet na stavbu nové hutě vyžádaný z Tyrolska⁵ se však ukázal neúměrně vysoký – představoval 6 280 zlatých a to do něj nebyly zahrnuty náklady na příbytky pro personál.⁶ Přitom podle hejtmána Smilkovského se huť dala postavit za 500 až 600 zlatých a podle jeho pevného přesvědčení mohl být její provoz výnosný ve srovnání s náklady na hutní provoz v Kutné Hoře, v nichž významnou položku představovala vysoká cena dřevěného uhlí. O dalším osudu záměru na výstavbu hutě již Půžova *Kronika přibyslavská* mlčí, zato se dozvídáme, že těžená ruda byla minimálně v intervalu let 1667–1682 deponována ve zmíněném Dolním Dvoře a v r. 1673 byla část této zásoby prodána. Konečně v r. 1692 byla pokusná těžba ve stříbrnohorském okrsku definitivně zastavena (*Půža 1914, 236–239*).

Na základě uvedených informací lze připustit, že hejtman Bedřich Smilkovský z Palmberku, případně kníže Ferdinand z Dietrichštejna, se v šedesátých letech 17. století ve věci stavby nové hutě obrátili na možné projektanty, resp. stavitele nejen z Tyrolska. Právě u některého z oslovených potenciálních dodavatelů můžeme tušit původ pojednávaného náskresu.⁷ Dále je možné konstatovat, že přinejmenším k r. 1673 nová huť u Stříbrných Hor téměř jistě nestála, ani se nestavěla, a že asi již v této době byl záměr na její realizaci opuštěn.

Závěrem můžeme konstatovat, že jedinou prokázanou novověkou stříbrnou hutí na Horách přibyslavských byla výše zmíněná tavná stříbrné rudy u Dolního Dvora pod Stříbrnými Horami, jejíž provoz zřejmě ukončila třicetiletá válka. V otázce lokalizace této hutě dáváme za pravdu montánní mapě vypracované v letech 1872–1877 inženýrem Johannem Hönigerem, jenž obdélný půdorys tavního zakreslil asi na základě neznámé předlohy do levobřežní nivy Borovského potoka, pod hráz Hutního rybníku (*Obr. 2*; o zdejší hutništi nejnověji *Rous–Malý 2004, 128–130*, s další literaturou). Tomuto stanovišti totiž odpovídá půdorys struskové haldy patrný na citované mapě stabilního katastru jako parcela č. 2086 i nálezy učiněné v průkopu pro vodovod, v rýze pro kabely a v sondážním výkopu (*Obr. 3: A, B, C*). Pod hlinitým překryvem o mocnosti 30–40 cm zde byly zjištěny zplanýrované i haldovité profilace vrstev stříbrnohutnické strusky a rozdrčené a přeprané žiloviny. Mezi nálezy

⁵ Písemnou žádost zaslal kníže Ferdinand z Dietrichštejna „zemskému presidentu do Tyrol“ (*Půža 1914, 236*)

⁶ Bližší údaje o tomto rozpočtu, které by mohly naznačit případnou souvislost s pojednávaným nákresem, Půža bohužel neuvádí.

⁷ Provenienci výše citovaných německých popisů na nákresem prověřila Mgr. Andrea Zápotočná, z jejíhož laskavého vyjádření, za které tímto děkujeme, citujeme: „Co se týká původu použitých slov, tak podle některých lingvistických prvků a jazykových odchylek by se dalo usuzovat na jihoněmeckou, potažmo rakouskou provenienci zmíněného náskresu. Soudím podle slov *Puch-, Krumb* → *Poch-, Kropf*, u slova *Krumb* je pravděpodobný přepis podle lokální výslovnosti z *pf* → *p* → *mp* → *mb*, je ovšem také možné, že podle tvaru pece došlo k příklonu ke slovu *krumm* = křivý. Dále *–werck* s *c* a připojování koncového *–t* ve slovech *erzt*, *herdt*; sloveso *smölzen* je uvedeno ještě v podobě st. horní němčiny *smelzen* bez *ch*, což by mohlo dokládat poměrně větší vzdálenost od tzv. jazykového centra, kde dochází k nejprogresivnějším změnám ve vývoji jazyka. Zejména použití slova *gahr* = *gar*, pokud by bylo ve významu strávit, pohlit, pozřít, spotřebovat ohněm (a odkazovalo by na rafinaci), by bylo příznačné pro rakouské země, příp. pro jižní Německo, v jiných částech Německa se v tomto významu, pokud je mi známo, moc neuvádá. Ale bohužel těch uvedených prvků je příliš málo na to, aby se přesnější lokace dala určit jednoznačně.“

nechybí torosa cihel s nálepem žlutavé taveniny na jedné z bočních stěn i několik zlomků redukční a uvnitř polévané keramiky zařaditelných jen do obecného rámce 15.–18. století (nepublikované výzkumy Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod; část z nezpracovaných nálezů je uložena u Jaroslava Havlíčka ve Stříbrných Horách).

Literatura

HSPH 2004 = Historie a současnost podnikání na Havlíčkobrodsku. Žehušice 2004 (historickou část zpracovali J. BERÁNKOVÁ, P. ROUS, M. TAJOVSKÝ, Z. ZBOROVSKÁ)

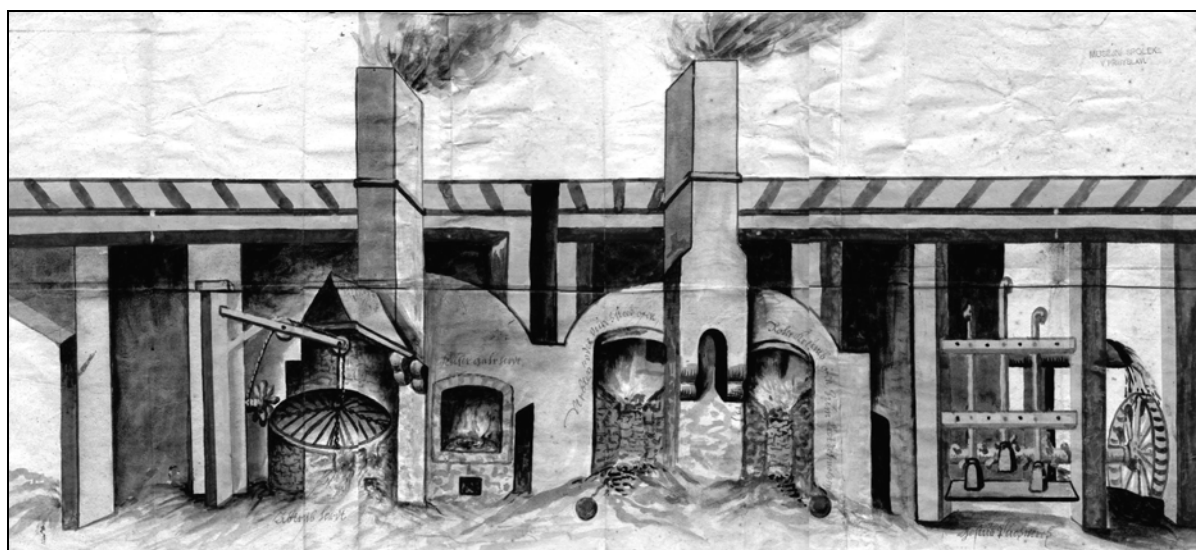
JANGL, L. 1990: Báňskohistorický slovník německo–český, 2. část – přírodovědná a hutnická. Příbram

PŮŽA, F. 1914: Kronika přibyslavská. Přibyslav

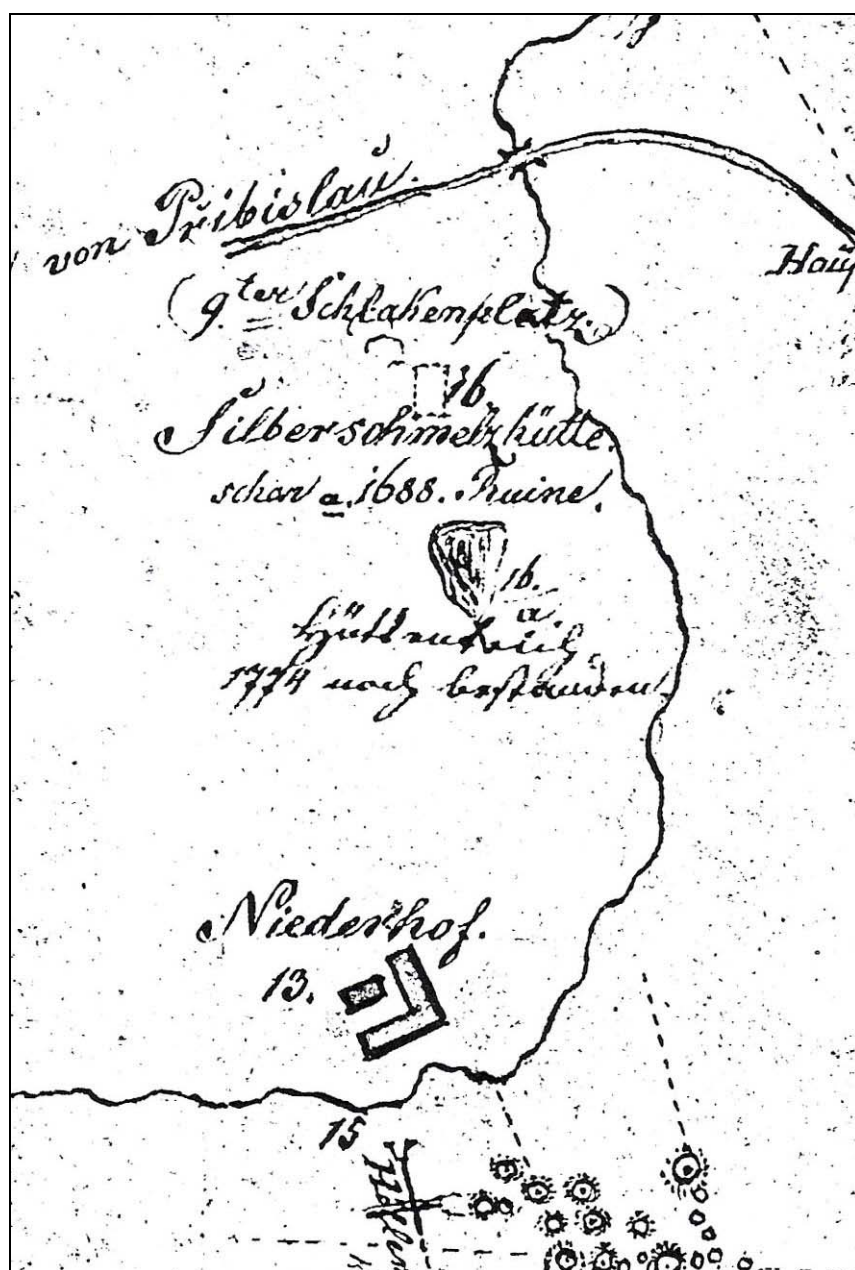
ROUS, P. – MALÝ, K. 2004: Průzkum terénních stop po zpracování polymetalických rud na Havlíčkobrodsku, Mediaevalia archaeologica 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty, str. 121–144

ZUMAN, F. 1947: Knížka o papíru. Praha

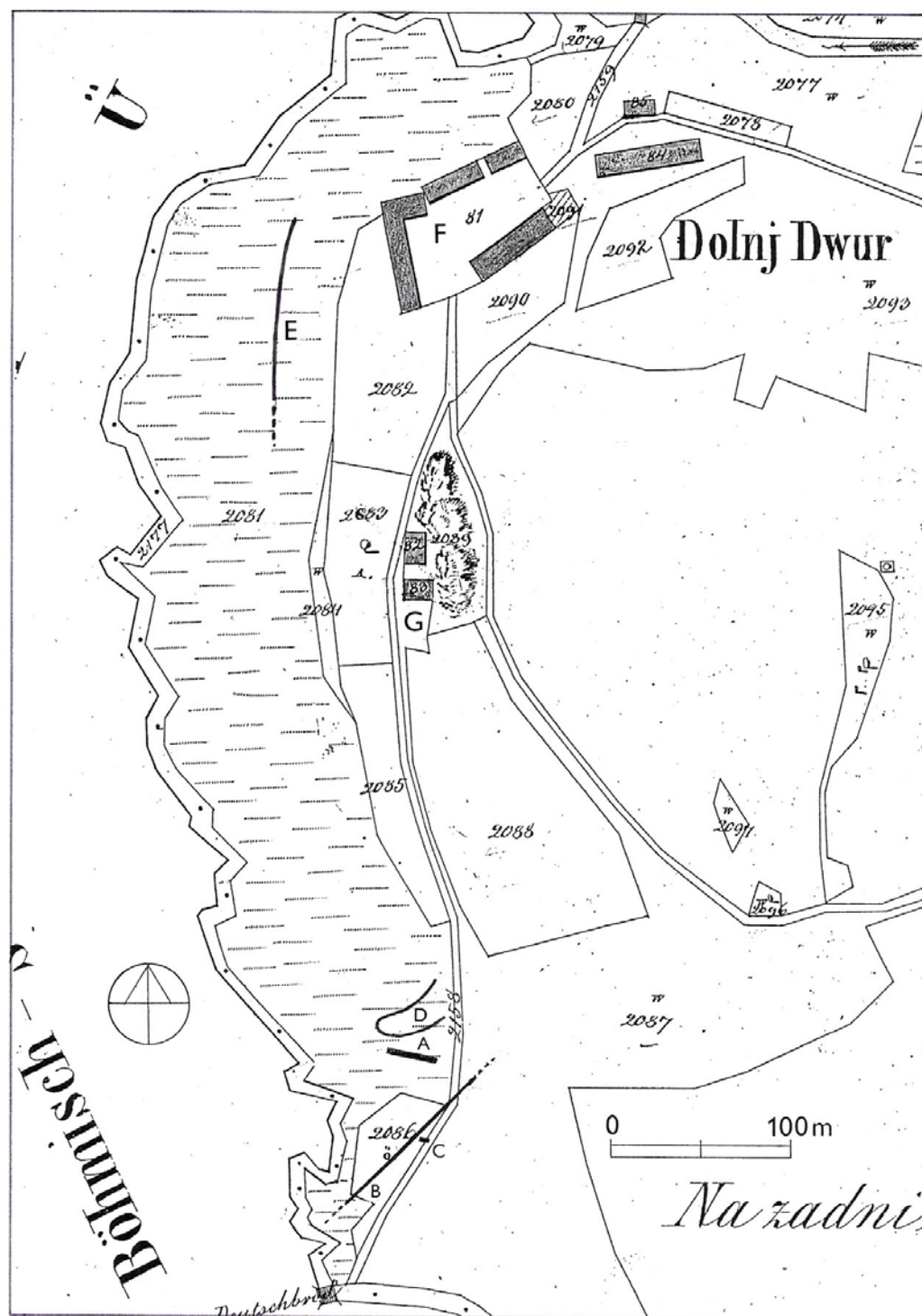
Poznámka: odkazy na citované prameny jsou uvedeny přímo v textu

Obr. 1 Náskres stříbrné hutě (Městské muzeum Přibyslav, inv. č. 15)

Obr. 2 Poloha zaniklé stříbrné hutě („Silberschmelzhütte“) a Hutního rybníku („Hüttenteich“) poblíž Dolního Dvora („Niederhof“) u Stříbrných Hor na výřezu z montánní mapy Johanna Hönigera z let 1872–1877 (SOKA Havlíčkův Brod, sign. MP IV, č. 1).

Obr. 3 Dolní Dvůr (F) a cihelna (G) poblíž obce Stříbrné Hory na výřezu z mapy stabilního katastru z r. 1838 (SOKA Havlíčkův Brod, Sběrka katastrálních map, mapa stabilního katastru, obec Žižkovo Pole /Schönfeld/). V levobřežní nivě Borovského potoka jsou dodatečně zakresleny polohy nálezově pozitivních úseků dvou dálkových výkopů (A, B), zjišťovací sondy (C), terénního pozůstatku hráze Hutního rybníku (D) a dnes ještě viditelný úsek zaniklého náhonu (E).